

ՏԱԹԵՎ ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐ

**ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՎՈՂ ՈՒՍՈՒՑՉԻ
ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

Հետազոտության թեմա՝ Հայկական հարցը Սևրի պայմանագրի
պատմաքաղաքական համատեքստում

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Աննա Մելքոնյան
Երևանի Խ. Աբովյանի անվան № 2 հիմնական դպրոց

ԵՐԵՎԱՆ 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ 1.ՍԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՂ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԸ	4
ԳԼՈՒԽ 2. ՍԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐՈՎ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՍՏԱՆՁՆԱԾ ԱՅԼ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	8
ԳԼՈՒԽ 3.ՍԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	11
ԳԼՈՒԽ 4.ՍԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՀԵՏՆԱՆՔՆԵՐԸ	14
ԳԼՈՒԽ 5. Վ. ՎԻԼՍՈՆԻ ԻՐԱՎԱՐԱՐ ՎՃԻՌԸ	17
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ.....	21
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	22

ՆԵՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

Սևրի հաշտության պայմանագիրը վերջին հարյուրամյակների կտրվածքով թերևս ամենահայամետ փաստաթուղթն էր, որը կարող էր նպաստել Հայկական հարցի լուծմանը և հայկական պետականության համար ապահովել բավարար տարածք: Մակայն Սևրի հաշտության պայմանագիրը մնաց թղթի վրա: Այն չվավերացրեց նույնիսկ սուլթանական կառավարությունը: Միջազգային իրավունքի տեսանկյունից Սևրի պայմանագիրը չվավերացված, բայց, միևնույն ժամանակ, ոչ էլ ուժը կորցրած պայմանագիր է: Իրավական տերմինաբանությամբ Սևրի պայմանագիրը թեև չի վավերացվել մասնակից երկրների կողմից, բայց նաև չի դենոնսացվել Լոզանի 1923թ. հուլիսի 23-ի պայմանագրով: Ավելին՝ իրավունքի տեսանկյունից ուժի մեջ է համարվում Սևրի պայմանագրի օրգանական մաս հանդիսացող Վուդրո Վիլսոնի 1920թ. նոյեմբերի 22-ի իրավարար վճիռը, որով սահմանվում են Հայաստանի սահմանները: Այսպիսով այս երկու փաստաթղթերը Սևրի պայմանագիրը և դրանից ածանցվող ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի Իրավարար վճիռը Հայաստանի համար ունեն անկյունաքարային նշանակություն և դրանց վրա պետք է խարսխվեն մեր ինչպես արտաքին, այնպես էլ իրավական քաղաքականությունները միջազգային հարաբերություններում: Սևրի պայմանագիրը թեև վավերացված չէ, այսուհանդերձ այն կատարման համար պարտադիր փաստաթուղթ է (binding document), քանի որ ստորագրվել՝ «բարձր պայմանավորվող կողմերի միջև»: Այսպիսով, պետք է արձանագրել, որ Սևրի պայմանագիրն ու դրանից ածանցվող այլ միջազգային փաստաթղթերն ունեն ոչ միայն ու ոչ այնքան պատմական, որքան նաև արդիական նշանակություն և համապատասխան աշխատանքի դեպքում կարող են կռվան հանդիսանալ միջազգային հարթակներում, այդ թվում և առաջին հերթին Թուրքիայի հետ հարաբերություններում Հայաստանի դիրքավորման համար: Իսկ դա նշանակում է, որ Սևրի պայմանագրի անգամ քննարկումը, այն օրակարգ բերելը միջազգային ասպարեզում կարող է դառնալ բավական գործնական լծակ Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համար: Սևրի պայմանագիրը իրավապատմական նշանակություն ունեցող փաստաթուղթ է: Առավելապես մեզանից՝ Հայաստանից, հայկական ներուժից է կախված այն երբևէ կվերակենդանանա՞ որպես պայմանագիր, թե՞ կշարունակի մնալ պատմության զգրոցներում՝ սոսկ որպես հուշագիր:

ԳԼՈՒԽ 1. ՍԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՂ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԸ

Սևրի պայմանագիրը Առաջին աշխարհամարտի ավարտն վերաբերող վերսայյան համակարգի վերջին պայմանագիրն էր: Թուրքիայի հետ հաշտության պայմանագրի հիմքում դրվել էին մեծ տերությունների՝ Սան Ռեմոյի վեհաժողովի որոշումները, որոնք քննարկվեցին և հաստատվեցին Փարիզից ոչ հեռու Սևր փոքրիկ քաղաքում՝ 1920 թ. օգոստոսի 10-ին: Պայմանագիրը կնքվեց մի կողմից Թուրքիայի սուլթանական կառավարության, մյուս կողմից՝ գլխավոր դաշնակիցներ Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Ճապոնիայի և Թուրքիայի դեմ պատերազմող մի շարք երկրների՝ Հայաստանի, Բելգիայի, Հունաստանի, Լեհաստանի, Պորտուգալիայի, Ռումինիայի, Չեխոսլովակիայի, Սերբա-խորվաթա-սլովակյան թագավորության (Հարավսլավիայի), Հեջազի միջև: Հայաստանի Հանրապետության անունից պայմանագիրը ստորագրել է Ա. Ահարոնյանը: Միջազգային իրավունքի տեսակետից Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես պայմանագրի մասնակից, դե յուրե (ըստ օրենքի) ճանաչվում էր պայմանագիր ստորագրած մյուս բոլոր պետությունների կողմից:

Պայմանագիրը բաղկացած էր 13 մասերից, որոնք բոլորը միասին պարունակում էին 433 հոդված: Այն Թուրքիային զրկում էր իր նախկին տարածքի 3/4 մասից, թուրքական տիրապետությունից ազատվում էին հայերը, արաբները, քրդերը և այլ ժողովուրդներ: Ըստ պայմանագրի, որպես մանդատային տարածք, Ազգերի լիգայի միջոցով Պաղեստինը և Իրաքը տրվում էին Անգլիային, Սիրիան և Լիբանանը՝ Ֆրանսիային: Թուրքիան հրաժարվում էր Արաբական թերակղզու և Հյուսիսային Աֆրիկայի նկատմամբ ամեն տեսակի հավակնություններից, ճանաչում էին Անգլիայի պրոտեկտորատը Եգիպտոսի և Կիպրոսի նկատմամբ: Իտալիային էր անցնում Դոդեկանեսի կղզիները, Հունաստանին՝ Արևելյան Թրակիան՝ Էդիրնեյի հետ, Գալլիպոլի թերակղզին և Իզմիրը: Նեղուցների գոտին ենթարկվում էր լրիվ ապառազմականացման և անցնում էր Անտանտի կողմից ստեղծված նեղուցների կառավարման միջազգային հանձնաժողով հսկողության տակ: Սևրի հաշտության պայմանագրի համաձայն՝ Թուրքիային մնում էին Կոստանդնուպոլիսը և շրջակայքը՝ բարեխիղճ կատարման պայմանով, իսկ Ասիական Թուրքիան սեղմվում էր մինչև

Արևմտյան Անատոլիայի սահմանը: Վերականգնվում էր կապիտուլացիոն ռեժիմը, որով դաշնակից տերությունները իրավունք ունեին միջամտելու Թուրքիայի ներքին գործերին: Սահմանափակվում էր Թուրքիայի զինված ուժերը՝ 50 հազ. զինվոր և 35 հազ. ոստիկանություն¹:

Սևրի պայմանագրի 3-րդ մասի 6-րդ բաժինը՝ 88-93-րդ հոդվածները ամբողջությամբ վերաբերում էին Հայաստանին: Մասամբ կամ անուղղակիորեն Հայաստանին կամ հայերին էին վերաբերում նաև 125, 142, 144, 277, 349, 351, 352-րդ հոդվածները:

Հաշվի առնելով Սևրի պայմանագրի բացառիկ նշանակությունը որպես Հայ դատը հիմնականում լուծող փաստաթուղթ՝ Հայաստանին և հայությանը վերաբերող հոդվածները ներկայացնում ենք ամբողջությամբ²:

Հոդված 88. Թուրքիան հայտարարում է, որ ճանաչում է Հայաստանը, ինչպես այդ բանն արդեն արել են Դաշնակից տերությունները, որպես ազատ և անկախ պետություն:

Հոդված 89. Թուրքիան և Հայաստանը, ինչպես և Բարձր պայմանավորվող կողմերը, համաձայնվում են էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթներում Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանատու միջոցները ԱՄՆ-ի որոշմանը և ընդունել ինչպես նրա որոշումը, նույնպես և այն բոլոր միջոցառումները, որոնք նա կարող է առաջարկել Հայաստանին դեպի ծով ելք տալու և հիշյալ սահմանագծին հարող օսմանյան բոլոր տերիտորիաների ապառազմականացման վերաբերյալ:

Հոդված 90. Այն դեպքում, եթե 89-րդ հոդվածի համաձայն սահմանագծի որոշելիս հիշյալ վիլայեթների ամբողջ տարածքը կամ նրա մի մասը հանձնվի Հայաստանին, Թուրքիան այսօր արդեն հայտարարում է, որ որոշման օրից սկսած ինքը հրաժարվում է հանձնված տերիտորիայի նկատմամբ բոլոր իրավունքներից և իրավահիմունքներից: Մույն պայմանագրի որոշումները, որոնք կիրառվելու են Թուրքիայից անջատվող տերիտորիաների նկատմամբ, այս պահից սկսած կգործադրվեն նաև այդ տարածքի նկատմամբ:

¹ Տե՛ս Սևրսկի միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), էջ 676-682, նաև՝ Սևրսկի միջազգային դոգովոր և ակտի, ստորագրուած Լոզաննէ, Մ.: Լիտիզատ ՈՒԿԻԸ, 1927, ս. 3-303.

² Տե՛ս Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), էջ 676-682, նաև՝ Սևրսկի միջազգային դոգովոր և ակտի, ստորագրուած Լոզաննէ, Մ.: Լիտիզատ ՈՒԿԻԸ, 1927, ս. 3, 5, 31-32, 38, 41-43, 48, 67, 111-112, 136.

Հայաստանի սուվերենությանը հանձնվող տարածքի կապակցությամբ նրա վրա դրվող Թուրքիայի ֆինանսական պարտավորությունների բաժինը, և դրանց բնույթն ու այն իրավունքները, որոնցով նա կարող է փաստարկել, կսահմանվեն սույն Պայմանագրի 8-րդ մասի (ֆինանսական դրույթներ) 241-244-րդ հոդվածների համաձայն:

Հոդված 91. Եթե 89-րդ հոդվածում նշված տերիտորիայի մի մասը հանձնվի Հայաստանին, ապա Սահմանագծման հանձնաժողով, որի կազմը կորոշվի հետագայում, կստեղծվի երեք ամսվա ընթացքում այն բանից հետո, երբ արդեն ընդունված կլինի Հայաստանի և Թուրքիայի միջև տեղում սահմանագիծ անցկացնելու վերաբերյալ հիշյալ հոդվածում նախատեսվող որոշումը:

Հոդված 92. Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ Հայաստանի սահմաններն ըստ պատկանելուն կորոշվեն շահագրգռված պետությունների ընդհանուր համաձայնությամբ:

Երբ 89-րդ հոդվածում նախատեսված որոշումն արդեն ընդունված կլինի և եթե դրանից հետո այս կամ այն շահագրգռված պետությունները չենք կարողանա ընդհանուր համաձայնությամբ որոշել իրենց սահմանագիծը, վերջինս կորոշեն Գլխավոր դաշնակից տերությունները, որոնք դրա հետ միասին պետք է հոգ տանեն սահմանագատումը տեղում գծանշելու մասին:

Հոդված 93. Հայաստանը ընդունում է, համաձայնվելով դրանք մտցնել Գլխավոր տերությունների հետ պայմանագրի մեջ, այն որոշումները, որոնք այդ տերություններն անհրաժեշտ կհամարեն Հայաստանում այն բնակիչների շահերը պաշտպանելու համար, որոնք ռասայի, լեզվի և կրոնի առումով տարբերվում են ազգաբնակչական մեծամասությունից: Հայաստանը նմանապես համաձայնվում է Գլխավոր տերությունների հետ Պայմանագրի մեջ մտցնել այն որոշումները, որոնք այդ տերություններն անհրաժեշտ կհամարեն տրանզիտի ազատությունը և այլ ազգերի առևտրի համար արդարացի պայմանակարգը պաշտպանելու համար:

Հոդված 125. Տասնութից բարձր տարիք ունեցող այն անձինք, որոնք սույն Պայմանագրի համապատասխան բնակություն են հաստատել Թուրքիայից անջատված տերիտորիայում, և որոնք ռասայի առումով տարբերվում են ազգաբնակչական մեծամասությունից, սույն Պայմանագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո

միայն ժամանակաշրջանում կարող են քաղաքացիություն ընդունեն հոգուտ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Հունաստանի, Հեջասի, Միջագետքի, Սիրիայի, Բուլղարիայի կամ Թուրքիայի, եթե այն պետության ազգաբնակչության մեծամասությունը, որի օգտին կատարվում է քաղաքացիության ընտրությունը, պատկանում է նույն ռասային, ինչ և քաղաքացիության ընտրության իրավունքը կենսագործող ազգը:

Հոդված 142. Նկատի առնելով, որ 1914 թվականի նոյեմբերի 1-ից հետո Թուրքիայում գոյություն ունեցող տեռորիստական ռեժիմի պատճառով չէին կարող նորմալ կարգով տեղի ունենալ քրիստոնյաների դավանափոխություններ, այդ ամսաթվից հետո կատարված դավանափոխությունները չեն ընդունվում, և այն բոլոր անձինք, ովքեր մինչև 1914 թվականի նոյեմբերի 1-ը չեն եղել մուսուլման, կղիտվեն որպես ոչ մուսուլմաններ, եթե միայն նրանք վերականգնելով իրենց ազատությունը, իրենց սեփական կամքով չեն կատարի այն բոլոր ձևականությունները, որոնք անհրաժեշտ են իսլամն ընդունելու համար:

Հայաստանն ըստ Սևրի պայմանագրի

ԳԼՈՒԽ 2. ՄԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐՈՎ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՍՏԱՆՁՆԱԾ ԱՅԼ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պատերազմի ժամանակ Թուրքիայում մարդկանց նկատմամբ կատարված վայրագությունների չարիքն առավելագույն չափով քավելու համար օսմանյան կառավարությունը պարտավորվում է իր և օսմանյան իշխանությունների կողմից ցույց տալ ամեն տեսակ աջակցություն՝ 1914 թ. նոյեմբերի 1-ից հետո անհետացած, առևանգված, ներկալված և ազատագրված ամեն ռասայի և ամեն կրոնի մարդկանց որոնելու և ազատելու համար:

Տուժվածների՝ իրենց, նրանց ընտանիքների և նրանց մերձավորների բողոքներն ընդունելու, անհրաժեշտ հետաքննություններ կատարելու և վերջնական ձևով վերոհիշյալ անձանց ազատելու մասին որոշումներ հանելու գործում օսմանյան կառավարությունը պարտավորվում է դյուրացնել Ազգերի լիգայի խորհրդի կողմից նշանակվելիք խառն հանձնաժողովների գործողությունները:

Օսմանյան կառավարությունը պարտավորվում է հարկադրել, որ հարգվեն այն հանձնաժողովների որոշումները և ապահովվեն այս ձևով իրենց բոլոր իրավունքները վերականգնած անձանց անվտանգությունը ու ազատությունը:

Հոդված 144. Օսմանյան կառավարությունն ընդունում է լքված սեփականության (Emval-i-Metruné) վերաբերյալ 1915 թվականի օրենքի, ինչպես նաև այդ օրենքի լրացումների անհրավացիությունը, և հայտարարում է դրանք վերացված և ուժը կորցրած ինչպես անցյալում, նույնպես և ապագայում:

Օսմանյան կառավարությունը հանդիսավոր կերպով պարտավորվում է հնարավորության սահմաններում նպաստել, որպեսզի իրենց օջախները վերադառնան և իրենց գործերը վերսկսեն օսմանյան այլազգի այն քաղաքացիները, որոնք 1914 թ. հունվարի 1-ից հետո գաղթել են գազանությունների հանդեպ ունեցած վախից դրդված, կամ արտաքսվել են բռնադատման որևէ այլ եղանակով: Օսմանյան կառավարությունն ընդունում է, որ օսմանյան հիշյալ քաղաքացիներին կամ նրանց համայնքներին պատկանող այն անշարժ և շարժական գույքերը, որոնք կարող են որոնելով գտնվել, ում ձեռքում էլ դրանք լինեն, պետք է որքան հնարավոր է շուտ վերադարձվեն (իրենց տերերին): Գույքերը վերադարձվելիս ազատ են լինելու որևէ պարտիքներից և սերվիտուտներից, որոնցով նրանք կարող էին ծանրաբեռված լինել,

և վերադարձվեն առանցի որևէ հատուցման այժմյան սեփականատերերին կամ գործածողներին, բայց այնպիսի հայցերի պայմանով, որոնք այս վերջինները կարող են հարուցել նրանց դեմ, ումից նրանց այդպիսին ստացել են: Օսմանյան կառավարությունը համաձայնվում է այն բանին, որպեսզի Ազգերի լիգայի խորհուրդը միջնորդ հանձնաժողովներ նշանակի բոլոր այն վայրերում, որտեղ դա կհամարվի անհրաժեշտ: Այդ հանձնաժողովներից յուրաքանչյուրը կազմված կլինի օսմանյան կառավարության մեկ ներկայացուցչից, այն համայնքի մեկ ներկայացուցչից, որն իրեն համարում է տուժված կամ որի անդամը իրեն համարում է տուժված, և Ազգերի լիգայի խորհրդի նշանակած նախագահից: Միջնորդ հանձնաժողովները կվարեն այն բոլոր հարցերը, որոնք նշված են սույն հոդվածում, և դրանք կլուծեն արագընթաց վարույթի կարգով: Հիշյալ միջնորդ հանձնաժողովները օժտված կլինեն հետևյալ հրամանները տալու իշխանությամբ.

1. անհրաժեշտ համարված ամեն տեսակ վերակառուցումների և վերականգնումների համար օսմանյան կառավարության կողմից բանվորական ուժ մատակարարելու մասին: Այդ բանվորական ուժը կհավաքագրվի այն տերիտորիայում ապրող ազգությանը պատկանող մարդկանցից, որտեղ միջնորդ հանձնաժողովը անհրաժեշտ է համարում հիշյալ աշխատանքների կատարումը:

2. այն բոլոր անձանց մեկուսացումը, որոնք հետաքննությունից հետո կճանաչվեն որպես վայրագությունների կամ տեղահանությունների ակտիվ մասնակիցներ, կամ թե դրանց հարուցողներ. հանձնաժողովը կիրահանվի, թե այդ անձանց գույքի նկատմամբ ինչ միջոցներ պետք է ձեռք առնվեն:

3. 1914 թ. հունվարի 1-ից հետո համայնքի՝ մահացած կամ անհետացած անդամներին պատկանած բոլոր գույքերի և ամեն տեսակ սեփականության վերադարձման մասին, ընդ որում այդ գույքերը և սեփականությունը պետության փոխարեն, կարող են վերադարձվել համայնքին:

4. 1914 թ. հունվարի 1-ից հետո անշարժ սեփականության վաճառման կամ նրա նկատմամբ սեփականատիրական իրավունքների հաստատման ակտերը չեղյալ հայտարարելու մասին. այդ անշարժ գույքերի (այժմյան) տերերին վարձահատուցելու պարտականությունն ընկած կլինի օսմանյան կառավարության վրա, և առիթ չի հանդիսանա իրավունքների վերականգնումն ուշացնելու համար: Միջնորդ

հանձնաժողովը, սակայն, կունենա շահագրգռված կողմերի միջև արդարացի համաձայնություններ հաստատելու իրավունք, եթե խնդրո առարկա սեփականության այժմյան տերը վճարել է որևէ գումար: Օսմանյան կառավարությունը պարտավորվում է հնարավորության սահմաններում դյուրացնել հանձնաժողովի աշխատանքը և ապահովել նրանց որոշումների կատարումը, որոշումներ, որոնք կլինեն անբողոքարկելի: Այդ որոշումներին չի կարող հակադրվել օսմանյան դատական կամ վարչական իշխանությունների ոչ մի որոշում:

Հոդված 277. Թուրքիան ընդունում է, որ վերացված են և վերացված են մնում մինչև 1914 թ. օգոստոսի 1-ը կամ այդ օրից հետո և մինչև Ռուսաստանի կամ նախկինում Ռուսաստանի տերիտորիայի մի մասը կազմող զանազան պետությունների և կառավարությունների հետ, սույն Պայմանագրի ուժի մեջ մտնելու օրը, ինչպես նաև Ռումինիայի հետ 1916 թ. օգոստոսի 15-ից հետո և մինչև սույն Պայմանագրի ուժի մեջ մտնելու օրը կնքված բոլոր պայմանագրերը, կոնվենցիաները կամ համաձայնագրերը:

Հոդված 349. Թուրքիայի համար դեպի Միջերկրական ծովը և Էգեյան ծովը ազատ մուտք ապահովելու նպատակով նրան տրվում է տրանզիտի ազատություն Թուրքիայից ազատված տերիտորիաներում և նավահանգիստներում [...]:

Հոդված 351. Բաթումի նավահանգստի վրայով ազատ մուտքը դեպի Սև ծով տրվում է Վրաստանին, Ադրբեջանին և Պարսկաստանին, ճիշտ այնպես, ինչպես և Հայաստանին: Մուտքի այդ իրավունքը կիրառործվի (սույն Պայմանագրի) 349-րդ հոդվածում նախատեսված պայմաններով:

Հոդված 352. (սույն Պայմանագրի) 3-րդ մասի (քաղաքական դրույթներ) 89-րդ հոդվածում նախատեսված որոշման պահպանմամբ Հայաստանին Տրապիզոնի նավահանգստի վրայով տրվում է ազատ մուտք դեպի Սև ծով [...]:

Այս Դեպքում Տրապիզոնի նավահանգստում Հայաստանին առհավետ վարձակալության կհանձնվի մի տեղամաս, որը կդրվի 341-344 հոդվածներում նախատեսված ազատ գոտիների ընդհանուր ռեժիմի տակ, և որ նախորոշված կլինի այդ պետություններից արտահանվող կամ ներմուծվող ապրանքների անմիջական տրանզիտի համար³:

³ Տե՛ս նաև ՀՀ ԱԱ, §.450, g. 2, q.14:

ԳԼՈՒԽ 3.ՍԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այսպիսով, Սևրի պայմանագրի դրույթները արտահայտում էին հետևյալը.

88-րդ հոդվածով Թուրքիան Հայաստանը ճանաչում էր որպես ազատ ու անկախ պետություն: 89-րդ հոդվածով Թուրքիան ու Հայաստանը համաձայնում էին Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի ու Բիթլիսի վիլայեթներում երկու պետությունների միջև սահմանազատումը, ինչպես նաև Հայաստանին դեպի ծով ելք տալու մասին առաջարկը թողնել ԱՄՆ-ի որոշմանը: 92-րդ հոդվածով՝ Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ Հայաստանի սահմանները պիտք է որոշվեին շահագրգռված պետությունների ընդհանուր համաձայնությամբ, իսկ եթե նրանք չկարողանան սահմանագիծը կորոշեն Գլխավոր դաշնակից պետությունները: 352-րդ հոդվածով Հայաստանին տրվում էր Տրապիզոնի նավահանգստի վրայով ազատ մուտք դեպի Սև ծոց՝ այնտեղ Հայաստանին առհավետ վարձակալության հանձնելով մի տեղամաս:

Հետագայում ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնը նշեց հայ թուրքական սահմանագիծը և 1920 թ. նոյեմբերին այն հանձնեց դաշնակիցներին: Ըստ այդ որոշման հայ-թուրքական սահմանագիծը անցնում էր՝ Կերասուն (Կիրասունտ)-Երզնկա-Մուշ-Բիթլիս-Վանա լիճ, որով Արևմտյան Հայաստանից մոտ 103 հազ. քառ կմ տարածք միանում էր Հայաստանի Հանրապետությանը՝ հայկական անկախ պետությունը կունենար մոտ 160 հազ քառ. կմ տարածք՝ ելքով դեպի Սև ծով: Վանա լիճ-Մալաթիա-Մարաշ գծից հարավ Անգլիայի հովանավորությամբ ստեղծվում էր Քրդական ինքնավարություն:

144-րդ հոդվածը չեղյալ էր համարում Օսմանյան կայսրության օրենքները ոչ թուրք ժողովրդի բռնագաղթի մասին, և նրանց իրավունք էր վերապահվում վերադառնալ իրենց բնակավայրերը, վերստանան կորցրած կարողությունը (Անօրինական էր հայտարարվում լքյալ գույքի մասին օսմանյան կառավարության 1915 թ. օրենքը):

144-րդ հոդվածն ունի տնտեսական, քաղաքական և իրավական մեծ նշանակություն: Այն հաստատում էր, որ 1915 թ. և դրանից հետո, մինչև պատերազմի ավարտն ընկած ժամանակահատվածում Օսմանյան կայսրության մոտ 2 մլն 265.000 հայությունն իր հայրենիքից տեղահանվել է կեղծ պատճառաբանությամբ. Օսմանյան կառավարության ու պաշտոնյաների ցեղասպանական գործողությունների

արդյունքում հայ ժողովրդի դարավոր ունեցվածքը հափշտակվել է Թուրքական պետության, նրա պաշտոնյաների ու անհատ քաղաքացիների կողմից: 144-րդ հոդվածը ճանաչում էր նաև հայության՝ իր բնակավայրերը վերադառնալու, այնտեղ ապրելու և կրած նյութական բոլոր վնասների ու համար Օսմանյան պետությունից ու մեղավոր ֆիզիկական անձանցից հատուցում ստանալու իրավունքները⁴: Վերոհիշյալ հոդվածով Օսմանյան կայսրությունը չէր հայտարարում 1915 թ. ընդունած «Լքյալ գույքի» մասին օրենքը և դրա լրացումները, որով «օրինականացրել» էր ցեղասպանության ենթարկված հայության ունեզրկման քաղաքականությունը: Նա պարտավորվում էր ապագայում չնդունել նմանօրինակ օրենքներ⁵:

Սերի պայմանագրի ուժի մեջ մտնելու դեպքում 144-րդ հոդվածի հիման վրա հայերին իրենց կրած նյութական վնասների հատուցման համար հիմք կարող էր ծառայել Փարիզի խորհրդաժողովին ներկայացրած հուշագիրը և նրանում սահմանված 19 մլրդ 130 մլն 932 հազ. ֆրանկը:

144-րդ հոդվածին լրացնելու է գալիս 288-րդ հոդվածը, ըստ որի դաշնակից երկրի կամ նոր պետության հպատակություն *ipso facto* (փաստացի ուժով) ձեռք բերած նախկին թուրքահպատակների Թուրքիայում մնացած ունեցվածքը, իրավունքներն ու շահերը ներկա կամ մեկ այլ պայմանագրով թուրքիայից անջատված տարածքներում պետք է վերադարձվեն նրանց իրենց ներկա վիճակով: Մա նշանակում է, որ Թուրքիայի կողմից արևմտահայերին հպատակությունից զրկելը կամ նրանց կողմից նոր պետության հպատակություն ձեռք բերելը թուրքական իշխանությունների համար չէր կարող հիմք հանդիսանալ նրանց ունեցվածքից, իրավունքներից կամ շահերից զրկելու համար⁶:

Պայմանագրի 7-րդ բաժինը կրում էր «Սանկցիաներ» վերնագիրը և նվիրված էր պատերազմի հանցագործների հարցին: 226-րդ հոդվածը նախատեսում էր ռազմական դատարանին ենթարկել այն անձանց, որոնք մեղավոր էին պատերազմի օրենքներն ու սովորությունները խախտող գործողությունների մեջ, իսկ թուրքական կառավարությունը համաձայնում էր հանձնել նաև այդ մարդկանց, ինչպես նաև նրանց

⁴ **Մահալյան Տ.**, Ցավալի պայմանագրեր, Ե., «Լուսակա», 2007, էջ 278:

⁵ **Барцеров Ю.**, Турецкая доктрина международного права на службе политики (О концепции члена «Комиссии примирения» Гюндюз Актана), М., Готика, 2002, с. 32-33:

⁶ **Մարուքյան Ա.**, Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հիմնախնդիրներն ու պատմաիրավական հիմնավորումները, Ե. ՀՀ ԳԱԱ, 2014, էջ 104:

կատարած ոճրագործությունների վերաբերյալ տեղեկություններն ու փաստաթղթերը. «...Այդ անձինք պատասխանատու են կատարված ջարդերի համար այն ժամանակ, երբ երկիրը գտնվում էր պատերազմի վիճակում այն տարածքում, որը կազմում էր թուրքական կայսրության մասը 1914 թ. օգոստոսի 1-ին»: Դաշնակիցները կարող էին աստյան նշանակել այդ անձանց դատելու համար⁷:

Սերի հաշտության պայմանագիրը թույլատրում էին բնակչության կամավոր փոխադրում, տասնութից բարձր տարիք ունեցող անձինք կարող էին քաղաքացիություն ընտրել տարածաշրջանի մի այլ երկրում՝ համապատասխան իրենց ազգության կամ կրոնական պատկանելիության, որտեղ նրանք մեծամասնություն էին կազմում: Այդ մարդիկ պահպանում էին իրենց իրավունքը անշարժ գույքի նկատմամբ, բայց պարտավորվում էին մեկ տարվա ընթացքում իրենց շարժական գույքը փոխադրել այն երկիր, որն ընտրել էին: Թուրքիայում մնացող փոքրամասնությունների պաշտպանությունը, կյանքը, ազատությունն ու հավասարությունը օրենքի առաջ պետք է ապահովվեր կառավարության կողմից: Պատերազմի ժամանակ Թուրքիայում մարդկանց նկատմամբ կատարված վայրագությունների պատճառած չարիքն առավելագույն չափով քավելու համար օսմանյան կառավարությունը պարտավորվում էր իր և օսմանյան իշխանությունների կողմից ցույց տալ ամեն տեսակ աջակցություն՝ 1914թ. նոյեմբերի 1-ից հետո անհետացած, առևանգված, ներկալված և ազատազրկված ամեն ռասայի և ամեն կրոնի մարդկանց որոնելու և ազատելու համար: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ Վրաստանը, Հայաստանը, Ադրբեջանը և Պարսկաստանը Բաթումի նավահանգստով ազատ մուտք ունենան դեպի Սև ծով: Դաշնակիցները բարյացակամորեն էին վերաբերվում Կարսից Ճորոխ հովտով դեպի Բաթում Հայկական միջանցքի գաղափարին, սակայն պայմանագիրը ստորագրելու պահին Վրաստանը դրա փոխարեն հայերին առաջարկեց երկաթուղի կառուցել Վրաստանի տարածքով: Եվ քանի որ դեռևս հայտնի չէր՝ Տրապիզոնի նավահանգիստը Հայաստանի մեջ կմտցվի թե ոչ, ապա հատուկ հողվածով Հայաստանին երաշխավորում էին տրանզիտային արտոնություններ ու այդ նավահանգստի մի մասի առհավետ վարձակալություն:

⁷ Տե՛ս **Սահակյան Տ.**, նշվ. աշխ., էջ 98-102:

ԳԼՈՒԽ 4. ՄԵՎՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՀԵՏԵԱՆՔՆԵՐԸ

Նույն օրը չորս Գլխավոր դաշնակիցները Սերում առանձին հատուկ պայմանագիր կնքեցին ՀՀ-ի հետ, որը ստորագրեցին Ա. Ահարոնյանը և Պ. Նուբարը: Դրանով դաշնակիցները կանոնարկում էին իրենց պահանջները Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ՝ ընդհուպ ընտրական համակարգի մշակումը⁸:

Սերի պայմանագիրը կարող էր ուժի մեջ մտնել միայն այն դեպքում, եթե նախ վավերացվեր մի կողմից Թուրքիայի, մյուս կողմից Ֆրանսիայի, Իտալիայի կամ էլ սրանցից մեկի փոխարեն Ճապոնիայի կողմից: Մինչև այդ ակտը տեղի չունենար, դաշնակից մյուս պետությունների, այդ թվում Հայաստանի Հանրապետության կողմից պայմանագրի վավերացումը չէր կարող լինել: Պայմանագիր ուժի մեջ մտնելու այդ խրթին գործընթացը մեծապես նպաստեց Թուրքիայի կողմից նրա վավերացումը ձգձգելուն և ի վերջո չվավերացնելուն⁹:

Սերի պայմանագրի մշակման խնդրում վճռական նշանակություն ունեցավ այն հանգամանքը, որ Թուրքիայում փաստական իշխանությունն իրենց ձեռքը վերցրած քեմալականները դաշինքի մեջ էին մտել Խորհրդային Ռուսաստանի հետ, ուստի Սերի պայմանագրի հետապնդած նպատակներից մեկը քեմալականների վրա ճնշում գործադրելն ու Խորհրդային Ռուսաստանին հակադրելն էր: Անկախ Հայաստանի ստեղծումը մի կողմից կթուլացներ քեմալական Թուրքիայի դիրքերը, իսկ մյուս կողմից՝ հուսալի պատնեշ կլիներ Խորհրդային Ռուսաստանի և նոր Թուրքիայի միջև¹⁰:

Սերի պայմանագրի Հայաստանին վերաբերող հոդվածները կարծես թե իրականություն էին դարձնում Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումը, որը Արևելյան Հայաստանի հետ միասին կազմելու էր Միացյալ և Անկախ Հայաստան: Սերի պայմանագիրը Արևմտյան հայաստանի նկատմամբ հայ ժողովրդի իրավունքների միջազգային ճանաչումն էր, անկախ այն հանգամանքից որ պայմանագիրը կյանքի չկոչվեց¹¹:

Ըստ ակադեմիկոս Գ. Գալոյանի. «Սերի պայմանագրի ձգձգումը բացասական հետևանք ունեցավ, քանի որ թուրքերին հնարավորություն տվեց ոտքի կանգնելու և

⁸ Կարապետյան Մ., Հայաստանը 1912-1920 թվականներին, Ե., «Զանգակ-97», 2003, էջ 316:

⁹ Մահակյան Տ., նշվ. աշխ., էջ 285:

¹⁰ Գալոյան Գ., Հայստանը և մեծ տերությունները 1917-1923 թթ., Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» 1999, էջ 275-276:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 279:

դաշնակիցների հետ ուժի դիրքերից խոսելու: Եվ այն հանգամանքը, որ այդ ընթացքում Թուրքիայում իսկական իշխանությունը իրենց ձեռքն էին վերցրել քեմալականները Սևրի պայմանագիրը դարձնում էր անհնարին»: Նա գտնում էր նաև, որ Սևրի պայմանագիրը ստորագրած խոշոր տերություններից և ոչ մեկը չի հավատացել, որ Հայաստանին վերաբերող նրա հողվածները կարող են իրականանալ, քանզի նրանց բոլորին հայտնի էր որ Մ. Քեմալն արդեն զենքի տակ ուներ 150 հազ. լավ զինված և կարգապահ բանակ, որի դեմ եվրոպական դաշնակիցներից և ոչ մեկը զենք գործադրելու մտադրություն չուներ: Դրանով, Սևրի պայմանագիրը մարտահրավեր էր Թուրքիային և անխուսափելի էր դարձնում հայ-թուրքական պատերազմը¹²:

Ինչ վերաբերում է Խորհրդային Ռուսաստանին, որը դեռ 1917 թ. դոկտեմբերն «Թուրքահայաստանի» մասին դեկրետով էր ճանաչել Արևմտյան Հայաստանի ազգային ինքնորոշման իրավունքը, ընդհուպ ազգային պետություն ստեղծելը, չէր ցանկանում, որ հայերը իրենց անկախությունը ստանան Անտանտի տերություններից և դրանով իսկ ընդմիջտ կախված լինեն նրանցից: Այդ Հայաստանը կլիանգարեր «համաշխարհային հեղափոխության» ալիքի տարածումը Արևելքում և Խորհրդային Ռուսաստանին ու «հեղափոխական» Թուրքիային կբաժաներ իրարից¹³:

Դաշնակից տերությունները Սևրի պայմանագիրը կնքել էին Թուրքիայի սուլթանական կառավարության հետ, սակայն Սևրի հաշտության պայմանագիրը մնաց թղթի վրա: Այն չվավերացրեց նույնիսկ սուլթանական կառավարությունը: Դաշնակից պետությունները չկարողացան ստիպել քեմալական Թուրքիային ճանաչելու այդ պայմանագիրը:

1920 թ. օգոստոսի 14-ին Մ. Քեմալը հրաժարվեց ընդունել Սևրի պայմանագիրը և հայտարարեց որ պատրաստվում է գրավել Կարսը, Սարիղամիշը, Արդահանը, Բաթումը, որոնք Բրեստ-Լիտովսկի և Բաթումի պայմանագրերի պատկանում են Թուրքիային ու քայլեր ձեռնարկել կանխելու հայերի հնարավոր հարձակումը Էրզրումի վրա¹⁴:

Սևրի պայմանագիրը ստորագրվեց Փարիզի կոնֆերանսի հրավիրումից ավելի քան մեկուկես տարի անց, այդ ընթացքում քաղաքական ուժերի վերադասավորումն

¹² Նույն տեղում, էջ 277-280:

¹³ Նույն տեղում, էջ 283:

¹⁴ **Атаюрок К.**, Избранные речи и выступления, М.: «Прогресс», 1966, с 105.

ընթացավ Թուրքիայի օգտին և վերջինս սկսեց ուժի դիրքերից խոսել դաշնակիցների հետ: Այդ ընթացքում Անտանտի տերությունների հակաթուրքական դիրքորոշումն փոխարինվեց Մ. Քեմալի հետ համաձայնության գալու և նրան Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ ուղղելու քաղաքականությամբ: Դրանով Եվրոպան հրաժարվում էր Թուրքիան մասնատելու ծրագրերից և արդեն ստորագրած Սևրի պայմանագրից¹⁵:

Ու. Չերչիլը, որ այդ ժամանակ Մեծ Բրիտանիայի ռազմական և ավիացիայի նախարարն էր, Սևրի պայմանագրի մասին նշում է. «Տասերեք ամիս նախապատրաստվող այդ փաստաթուղթը հնացավ ավելի շուտ, քան պատրաստվել էր»¹⁶:

¹⁵ Գալոյան Գ., Հայստանը և մեծ տերությունները, էջ 288-289:

¹⁶ Черчилль В. Мировой кризис, М-Л., Государственное военное издательство, 1932, с. 258.

ԳԼՈՒԽ 5. Վ. ՎԻԼՍՈՆԻ ԻՐԱՎԱՐԱՐ ՎՃԻՌԸ

Դեռևս 1920թ. ապրիլի 25-ին Սան Ռեմոյի խորհրդաժողովը որոշել էր դիմել նախագահ Վ. Վիլսոնին ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի մանդատը ստանձնելու առաջարկով, իսկ հրաժարման դեպքում՝ հանդես գալ Հայաստանի և Թուրքիայի միջև սահմանազատման իրավարար (արբիտր) հիշյալ նահանգներում 1920թ. մայիսի 17-ին Վ. Վիլսոնը Փարիզում ԱՄՆ դեսպանի միջոցով Անտանտի Գերագույն խորհրդին հայտնում է իր համաձայնությունը՝ լինել ապագա Հայաստանի սահմանների իրավարարը (Վ. Վիլսոնը, մշակված ընթացակարգի համաձայն, իրավարարության առաջարկն ստանալուց յոթ ամիս հետո, իսկ Հայաստանի բռնի խորհրդայնացումից յոթ օր առաջ՝ 1920թ. նոյեմբերի 22-ին, կայացրեց ու հռչակեց իրավարարական իր վճիռը)¹⁷:

Այս համաձայնության հիման վրա Սևրի պայմանագրի 90-րդ հոդվածը պարունակում է հետևյալ կարևոր դրույթը՝

1) Որպես իրավարար (միջնորդ) հանդես եկող ԱՄՆ-ի նախագահին լիազորություն է տրվում նշված չորս վիլայեթներն (Էրզրուն, Տրապիզոն, Վան, Բիթլիս – Է.Ն.) ամբողջությամբ կամ մասամբ հանձնել Հայաստանին:

2) Թուրքիան Սևրի պայմանագրի կնքման օրը՝ 1920 թ. օգոստոսին 10-ին, արդեն հայտարարում է, որ որոշման օրից՝ 1920 թ. նոյեմբերի 22-ից, ինքը հրաժարվում է հանձնված տարածքի (Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի, Բիթլիսի վիլայեթների) նկատմամբ իր բոլոր իրավունքներից և իրավասություններից:

3) Պայմանագրի կողմերը և, հատկապես Թուրքիան, ԱՄՆ-ի նախագահի հիշյալ որոշման իրավաբանական և փաստաբանական գործողության սկիզբը համարում են նրա կայացման օրը՝ 1920 թ. նոյեմբերի 22-ը և այդ հանգամանքը կախման մեջ չեն դնում Սևրի պայմանագրի ուժի մեջ մտնելուց, սկսում է իրավաբանորեն գործել 1920 թ. նոյեմբերի 22-ից, և որի համաձայն որևէ նշանակություն չունեն Սևրի պայմանագրի ուժի մեջ մտած կամ չմտած լինելու հանգամանքը¹⁸:

¹⁷ Շիրինյան Լ., Վիլսոնյան նախագիծը և Թուրքիան, «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 4 (22), 2008, էջ 110, տե՛ս նաև Մարուքյան Ա., նշվ., աշխ., էջ 112-120:

¹⁸ Տե՛ս, Սահակյան Տ., նշվ., աշխ., էջ 271-272:

Այսպիսով, հիմնականում 90-րդ հոդվածի այս դրույթներն էլ հիմք են տալիս պնդելու, որ չնայած Սևրի պայմանագիրը չի վավերացվել Թուրքիայի սուլթանական և քեմալական կառավարությունների կողմից, այնուամենայնիվ այն չի կորցրել իր ուժը հատկապես հատկապես Հայաստան-Թուրքիա սահմանազատման և չորս վիլայեթների Հայաստանին անցնելու հարցում:

Վ. Վիլսոնի այս իրավաբարությունը համապատասխանում է 1907 թ. հոկտեմբերի 18-ին Հաագայում ընդունված «Միջազգային ընդհարումների խաղաղ լուծման վերաբերյալ կոնվենցիայի» (ուժի մեջ է մտել 1910 թ. հունվարի 26-ին) դրույթներին ու նորմերին: Այդ կոնվենցիան փոխարինվեց միայն 1999 թ. հուլիսի 29-ին Հաագայի ընդունված նույնանուն կոնվենցիայով: 1907 թ. հոկտեմբերի 18-ին Հաագայի կոնվենցիան ընդունել և ստորագրել են բազմաթիվ երկրներ այդ թվում Թուրքիան:

Կոնվենցիայի խնդիրն էր պետությունների միջև առկա կամ երբևէ ծագող անհամաձայնությունները, ներառյալ ընդհարումները, լուծել խաղաղ ճանապարհով՝ դիմելով մեկ կամ մի քանի պետությունների միջնորդական ջանքերին և օգնությանը:

Կոնվենցիայի 1-ին բաժնի («Համընդհանուր խաղաղությանպահ պանման» մասին) 1-ին հոդվածի համաձայն. «Պետությունների միջև հարաբերություններում ուժի գործադրման, ըստ հնարավորին կանխարգելման նպատակով, պայմանավորվող պետությունները համաձայնվում են՝ իրենց բոլոր ջանքերը գործադրել միջազգային համաձայնությունների խաղաղ լուծման ապահովման մեջ»: Կոնվենցիայի 2-րդ բաժնի («Բարի ծառայությունների և միջնորդությունների մասին») 2-րդ հոդվածի համաձայն. «Պայմանավորվող պետությունները համաձայնվում են կարևոր տարակարծության կամ ընդհարման դեպքում, նախքան մինչև զենքին դիմելը, դիմել, որքան որ թույլ կտան հանգամանքները, մեկ կամ մի քանի բարեկամական երկրների բարի ծառայություններին կամ միջնորդությանը»: Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Անկախ այդ դիմումից, պայմանավորվող պետություններն օգտակար ու ցանկալի են համարում, որպեսզի ընդհարմանը չմասնակցող մեկ կամ մի քանի պետություններ, սեփական նախաձեռնությամբ, որքանով որ թույլ կտան հանգամանքները, վեճի մեջ գտնվող պետություններին առաջարկեն իրենց բարի ծառայությունները կամ միջնորդությունը»: Կոնվենցիայի 4-րդ բաժնում սահմանվում է «միջնորդական քննության» կարգը: Կոնվենցիայի 56-րդ հոդվածի համաձայն. «Եթե

միջնորդ դատավոր է ընտրվում թագավորը կամ պետության գլուխը, ապա միջնորդական քննության կարգը նա ինքն է սահմանում»: Կոնվենցիայի 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «միջնորդ դատարանին դիմելը առաջ է բերում միջնորդ որոշմանը բարեխղճորեն ենթարկվելու պարտավորություն»: Կոնվենցիայի 84-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Միջնորդ որոշումը պարտադիր է միայն վիճող կողմերի համար»¹⁹:

1920 թ. ապրիլի 26-ին՝ Սան Ռեմոյի վեհաժողովի որոշմամբ, ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնին միջազգային առաքելությամբ հանդես գալու վերաբերյալ հղած առաջարկից սկսած, 1920 թ. մայիսի 17-ին նախագահ Վ. Վիլսոնի կողմից այդ առաջարկն ընդունելու մասին որոշման ընդունումով և միջնորդական մասնագիտական մարմինների ստեղծմամբ ու դրանց զեկույցները քննության առնելով շարունակած ու 1920 թ. նոյեմբերի 22-ի միջնորդ որոշման կայացմամբ և դեկտեմբերի 6-ին այն Անտանտի Գերագույն խորհրդին հայտնելով ավարտած, ԱՄՆ-ի նախագահ Վ. Վիլսոնի «Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանատան, դեպի Սև ծով Հայաստանի ելքի և Հայաստանի սահմաններին հարող թուրքական տարածքների ապառազմականացման վերաբերյալ որոշումը» համապատասխանում է Հաագայի 1907 թ. հոկտեմբերի 18-ի կոնվենցիայի ոգուն ու տառին, սկզբունքներին ու նորմերի²⁰:

Տեղին է նշել, որ իրավաբարության բնույթով իրավաբարի որոշումը կողմերն ընդունում են «ապրիորի, այն պարտադիր է նրանց համար և վավերացման կարիքը չունի»: Սևրի դաշնագրի ստորագրումը՝ կատարված աշխարհի ազգաբնակչության 66%-ը ներկայացնող 14 երկրների կողմից, ստեղծել էր միջազգային բազմակողմանի պարտավորություն՝ ընդունել իրավաբարության պայմանները²¹: Ընդամեն, այդ կարգի պարտավորությունների վերանայումը «հնարավոր է միայն բոլոր կողմերի և հատկապես այն կողմի, որի օգտին կայացվել է իրավաբարական որոշումը, համաձայնությամբ», ինչը, բնականաբար, Սևրի դաշնագիրը ստորագրելուց հետո, մասնավորապես ՀՀ կողմից, տեղի չի ունեցել: Գլխավոր դաշնակից երկրները, երբ

¹⁹ Նույն տեղում էջ 301-302

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ **Գալոյան Գ.**, Հայաստանը և մեծ տերությունները, էջ 288-289:

²¹ **Черчилль В.** Мировой кризис, М-Л., Государственное военное издательство, 1932, с. 258.

²¹ **Շիրինյան Լ.**, Վիլսոնյան նախագիծը և Թուրքիան, «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 4 (22), 2008, էջ 110, տե՛ս նաև **Մարուքյան Ա.**, նշվ., աշխ., էջ 112-120:
, էջ 63:

դիմում էին իրավարարության, տվյալ դեպքում ևս, անշուշտ, համաձայն էին, որ «իրավարարի կարգադրությունները, որքանով այն վերաբերում է իրենց, լինելու են վերջնական և համապատասխանաբար, պայմանավորվեցին հարգել իրավունք ձևավորող այդ միջազգային համաձայնությունը»: Ընդամին, նախագահ Վիլսոնի բացատրությամբ, իրավարարական վճիռը կայացվել է ամենահավաստի տեղեկատվության և «արդարության բարձրագույն շահերի գիտակցումով»²²:

Այսպիսով, Հասագայի 1907 թ. հոկտեմբերի 18-ի կոնվենցիան, Սերի պայմանագրի 90-րդ հոդվածի ամերիկյան իրավարարության մասին դրույթը, Սերի պայմանագրից, ըստ էության, անկախ լինելու Վ. Վիլսոնի իրավարար որոշումը, որը համապատասխանում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին, ինչպես նաև օրենքի հետադարձ ուժ չունենալու հանգամանքը, գալիս են ապացուցելու, որ Սերի պայմանագրով նախատեսված հայկական չորս վիլայեթների հանդեպ հայ ժողովրդի պահանջատիրությունը չի կորցրել իր արդիականությունը և իրավական ուժը:

²² Շիրինյան Լ., նշվ. հղվ., էջ 110: Տե՛ս Պասյան Ա., Հայրենաստիություն. հայոց պահանջատիրության իրավական հիմունքները և հարակից հարցեր (հոդվածների ժողովածու), Ե 2012, էջ 18-20, 61-67, 68-71, 187-191

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Մոտ 100 տարի առաջ Թուրքիայի սուլթանական կառավարության և Անտանտի երկրների միջև կնքվեց պայմանագիր, որում կար անդրադարձ Հայկական հարցին: Թուրքիան ճանաչում էր Հայաստանի անկախությունը: Ըստ այդ պայմանագրի՝ առաջարկում էր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ Վուդրո Վիլսոնին՝ գծելու ապագա անկախ Հայաստանի սահմանները: Այդ սահմանները պետք է անցնեին Էրզրումի, Վանի, Բիթլիսիի, Տրապիզոնի շրջանակներում: Վուդրո Վիլսոնն ընդունեց սահմանների վերաբերյալ արբիտրաժային վճիռը սակայն բավական ուշ՝ 1920թ-ի նոյեմբերի 22-ին: Հետո Սևրի պայմանագիրը, ըստ էության, չիրականացավ: Բայց մի բան փաստ էր, որ Բագրատունյաց Հայաստանի ցավալի կործանումից 875 տարի հետո, ինչպես նաև Կիլիկյան Հայաստանի թագավորության անկումից 545 տարի հետո միջազգայնորեն ընդունվեց, ճանաչվեց հայ ժողովրդի իրավունքն իր պատմական հողերի վրա՝ Հայկական լեռնաշխարհում վերաստեղծելու անկախ պետությունը: Սա մի երևույթ էր, որն անանց արժեք ունի, որովհետև ճանաչվեց հայ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքն իր իսկ պատմական տարածքում, և սա շատ հուսադրող փաստ էր Հայկական հարցի լուծման համար, բայց պայմանագրի դրույթները չիրագործվեցին: Այս խնդիրը միշտ մեր գիտական և պատմագիտական մտքի կենտրոնում է եղել: Շատ հետազոտություններ, գրքեր և հոդվածներ են նվիրվել այդ խնդրին, և այսօր՝ 100 տարի անց, տարիների հեռվից փորձ է արվում դիտարկելու Սևրի պայմանագրի փիլիսոփայությունը և թե ինչ պատճառներով այն հնարավոր չեղավ իրագործել: Հուսով ենք, որ կստեղծվի պատմական մի իրավիճակ, որ այդ խնդիրն, այնուամենայնիվ, կստանա իր լուծումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- 1 **Գալոյան Գ.**, Հայաստանը և մեծ տերությունները 1917-1923 թթ., Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» 1999:
- 2 **Վարապետյան Մ.**, Հայաստանը 1912-1920 թվականներին, Ե., «Զանգակ-97», 2003:
- 3 Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923):
- 4 ՀՀ ԱԱ, ֆ.450, ց. 2:
- 5 **Մարուքյան Ա.**, Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հիմնախնդիրներն ու պատմաիրավական հիմնավորումները, Ե. ՀՀ ԳԱԱ, 2014:
- 6 **Շիրինյան Լ.**, Վիլսոնյան նախագիծը և Թուրքիան, «21-րդ ԴԱԴ», թիվ 4 (22), 2008:
- 7 **Պապյան Ա.**, Հայրենաստիքություն. հայոց պահանջատիրության իրավական հիմունքները և հարակից հարցեր (հոդվածների ժողովածու), Ե 2012:
- 8 **Սահակյան Տ.**, Ցավալի պայմանագրեր, Ե., «Լուսական», 2007:
- 9 **Ататюрк К.**, Избранные речи и выступления, М.: «Прогресс», 1966:
- 10 **Барсегов Ю.**, Турецкая доктрина международного права на службе политики (О концепции члена «Комиссии примирения» Гюндюз Актана), М.: Готика, 2002:
- 11 Севрский мирный договор и акты, подписанные в Лозанне, М.: Литиздат НКВД, 1927:
- 12 **Черчилль В.** Мировой кризис, М-Л.: Государственное военное издательство, 1932: